

## НАКОНЕЧНА ТЕТЯНА

кандидатка історичних наук, наукова співробітниця відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України (Львів, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8596-8974>

## NAKONECHNA TETIANA

a Ph.D. in History, a research fellow at the Historical Ethnology Department of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8596-8974>

### Бібліографічний опис:

Наконечна, Т. (2025) [Рецензія] Кілар А. Український воїн: суспільний статус і стереотипи сприйняття (1914–2023). Львів : Інститут народознавства НАН України, 2024. 225 с. *Народна творчість та етнологія*, 1 (405), 117–120.

Nakonechna, T. (2025) [Review] KILAR, Anastasiia. Ukrainian Warrior: Social Status and Stereotypes of Perception (1914–2023). Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2024, 225 pp. *Folk Art and Ethnology*, 1 (405), 117–120.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Міркуючи про реалії сьогодення, важко переоцінити актуальність теми, яку для свого дослідження обрала Анастасія Кілар. У той час, коли в Україні понад десять років триває війна, яка насправді почалася значно раніше і велася в гібридних формах економічної та культурної експансії, та, зрештою, переросла у повномасштабне вторгнення, яке цілеспрямовано знищує націю та її надбання (культурні – першочергово й планомірно), безумовно, наукове середовище реагує на актуальні виклики й відгукується появою відповідних праць. Загалом війна – це надзвичайно складне, багатоаспектне явище, дослідження якого потребує тривалої рефлексії. Особливо з огляду на те, що це – травматична ситуація для мільйонів людей, яких вона торкнулася так чи інакше. Відповідно, фіксація її сприйняття «по живому» буде, з одного боку, надзвичайно цінною, а з іншого – оцінка та аналіз

описуваних подій все ж вимагають певної відстані, можливості сприймати досліджувані явища у широкому контексті, розуміючи справжній масштаб і наслідки цих подій. Зважаючи на це, дослідження суспільного статусу і стереотипів сприйняття українського воїна безпосередньо у розпал війни, безумовно, вимагає неабиякої дослідницької сміливості та виваженості.

Варто зазначити, що образ українського воїна в культурі, зокрема традиційній, далеко не вперше привертає увагу науковців. Українські вчені здійснили низку досліджень саме постаті воїна в традиційно-побутовій культурі щодо національної свідомості за період від початку XX – до XXI ст. у літературі, фольклорі, народних звичаях, стосовно його трансформації під впливом мас-медіа тощо. До вивчення цієї проблематики свого часу зверталися Т. Чухліб<sup>1</sup>, С. Адамович<sup>2</sup>, С. Боян-Гладка<sup>3</sup>, В. Великочий<sup>4</sup>, Г. Денисенко<sup>5</sup>,

І. Денькович, А. Лозинський<sup>6</sup>, А. Задорожна<sup>7</sup>, А. Котвицька<sup>8</sup>, М. Лазарович<sup>9</sup>, М. Литвин<sup>10</sup>, Є. Подобна<sup>11</sup>, Т. Юрова<sup>12</sup> та інші. Проте саме зараз ця проблематика набула особливої гостроти і перспективності з огляду на події повномасштабної війни з російською федерацією.

Перед нами книжка, у центрі уваги якої, за визначенням самої авторки – людина на війні, а саме – вплив війни на формування характеру, на зміну уявлень і цінностей серед військовослужбовців, які вирішили стати на захист своєї країни. Загалом було виокремлено та розглянуто три основні аспекти: уявлення про поняття чоловічої мужності безпосередньо під час військової служби чи участі в бойових діях, зміна бачення ролі жінок на війні та феномен бойового побратимства серед українських воїнів.

У процесі виконання дослідницьких завдань зроблено спробу окреслити еволюцію поняття мужності в доволі значному хронологічному зрізі – від 1914-го до 2024 року. Дослідниця приділила увагу різним її вимірам, зокрема етичному аспекту, та використанню поняття мужності в державній ідеології. Цікаво, що під час інкорпорації тих же козаків, які входили до регулярних частин російської імперії, влада цілеспрямовано знищувала козацькі традиції та самоідентифікацію козаків. Їх майже не залучали до виконання бойових завдань, але дедалі більше використовували для створення «картинки» під час парадів та різних державних подій. Отже, поступово їх перестали сприймати як лицарів, а вважали радше за частину офіційної бутафорії, а саме поняття про їхню славу та мужність поступово піддавалося профанації. Дослідниця також звернула увагу на різні версії категорії героїзму. Після Другої світової війни офіційна влада фактично спотворила це поняття, перебільшуючи героїзм червоної армії та приховуючи й заперечуючи злочини, що їх скоювали радянські вояки стосовно мирних жителів. У той час іще були живі багато свідків тих подій, які на побутовому рівні, у колі сім'ї та близьких друзів могли розпо-

відати правду, що породжувало усвідомлення брехливості офіційної пропаганди, але й певною мірою негативне сприйняття «героїки». Водночас було інше – неформальне – сприйняття чоловічої мужності, яке ґрунтувалося на реальних розповідях очевидців та того мізеру інформації, який можна було отримати про тих же вояків УПА та загалом стосовно діячів визвольних змагань українців. Як прояв справжньої мужності, приміром, сприймалося намагання протистояти радянській владі, вступити до лав повстанців і боронити волю рідного народу. До того ж вояки УПА демонстрували надзвичайно високий рівень організованості, а в їхніх лавах зчаста боролися вояки різного етнічного походження. Натомість військовослужбовці, які брали участь в афганській кампанії, не відрізнялися високим рівнем мотивації, а говорили радше про дух побратимства, про намагання вберегти товаришів. Упродовж перших двадцяти років української незалежності Збройні Сили нашої держави перебували в стані занепаду, а строкову службу більшість чоловіків усіляко намагалися уникнути. Авторка робить висновок, що ситуація почала змінюватися у 2014 році з початком повномасштабної війни. На основі низки інтерв'ю з учасниками бойових дій у період так званого АТО дослідниця змальовує доволі широку панораму мотивів, через які тисячі людей пішли боронити свою країну, що вміщуються в поняття патріотизму та громадянського обов'язку перед своєю Батьківщиною. Перед нами постає чимало свідчень учасників російсько-української війни 2014–2024 років, які розповідають про страх та його подолання, честь, гідність, ставлення до «ухиляння». Значну увагу приділено висвітленню місця жінок на війні, зокрема, такій цікавій темі, як особливості жіночої витривалості та стресостійкості, що функціонують дещо інакше, ніж у чоловіків.

Дуже докладно описано феномен побратимства, який є надзвичайно цікавим і містким етнопсихологічним явищем, проте досі не був належно розпрацьований у теоретичному аспекті. Побратимство є дуже своєрідним

явищем, що формується в особливому середовищі, за неординарних обставин, якими найчастіше є військові дії, та відповідно зумовлює комплекс специфічних норм поведінки, відмінних від усталених у звичайному цивільному житті. Побратимство є надзвичайно важливим елементом, який об'єднує воїнів спільною ідеєю, підвищує моральний дух в умовах війни. Під час воєнних дій як лакмус проявляються позитивні та негативні риси людини, тому такий зв'язок устанавлюється далеко не між усіма. Проаналізувавши спогади очевидців подій періоду УНР, дослідниця показала, що українці, на відміну від росіян, ніколи не залишали своїх поранених товаришів і, незважаючи на небезпеку, намагалися винести їх із поля бою. Аналогічні свідчення походять і від періоду активної діяльності УПА, а також уже від часу воєнних дій 2014–2024 років. Також ставлення до побратимів характеризує той факт, що вояки УПА, незважаючи на небезпеку, дбали про належне поховання своїх воїнів: побутували певні військові ритуали під час поховання полеглого та звичай провідувати могили, не забувати товаришів. Власне, тут напрошуються прямі паралелі із сучасною війною та традиціями, зокрема, полку «Азов». За свідченнями очевидців, у період інтервенції в Афганістан українські воїни не надто розуміли причини вторгнення в чужу країну, тож їхнім мотивом для боротьби були саме побратими – поранені та вбиті. Феномен побратимства між воїнами, незалежно від їхнього регіонального походження, уже під час Великої війни з росією яскраво демонструє нежиттєздатність російського пропагандистського міфу про «схід» і «захід» України і свідчить, що жодного розбрату середині нашої держави немає. Авторка розглянула різноманітні супутні аспекти цього явища, як-от: підвищене почуття відповідальності та дотримання дисципліни за умов, коли від твоїх дій залежить безпека та життя інших; мотив відплати за побратимів як серйозну причину для того, щоб продовжувати боротьбу; чотирилаті друзі на фронті тощо. Саме в контексті феномена побратимства

розглянуто безпрецедентні у світовій практиці операції порятунку поранених, наприклад, вивезення їх з оточеної «Азовсталі» на гвинтокрилах, що летіли на критично малій висоті. На нашу думку, побратимство також поширене серед волонтерів, оскільки волонтерство як діяльність є доволі неординарною та відмінною від звичайної цивільної роботи. У такому разі побратимство хоч і виявляється за менш небезпечних обставин, проте є важливим чинником тривкого та продуктивного існування багатьох волонтерських центрів і осередків. Разом з мотивом допомоги ЗСУ та внесенням свого вкладу у відсіч ворогові саме дух побратимства допомагає втримати високий рівень самоорганізованості та відданості, що ним загалом вирізняється український волонтерський рух.

Значну увагу приділено зміні ролі жінки в російсько-українській війні 2014–2022 років. Якщо спочатку жінок сприймали тільки як потенційних бойових медиків, ділових, меншою мірою – снайперок, то від початку повномасштабного вторгнення українська армія, крім того, що є першою армією у світі, де жінка мала офіцерське звання, тепер значно збільшила відсоток жінок та з огляду на умови повномасштабної війни розширила коло їхніх військових спеціальностей. Проте система доволі повільно реагує на цю ситуацію, що стрімко змінюється, тож чимало проблем залишаються невирішеними, як-от: питання жіночих одностроїв, вказування їхньої справжньої спеціальності та посади в документах і т. ін. У виданні розглянуто місце жінок як «надійного тилу» для воїнів (матерів, дружин, сестер), медиків, волонтерок. Усі ці аспекти окреслено в доволі загальних рисах, адже кожен із них – це досить містка тема, яка може і, сподіваємося, буде розкрита авторкою в окремому дослідженні.

Текст свідчить насамперед про значну збирацьку роботу, проведену дослідницею під час численних інтерв'ю, а також про залучення значного пласту джерел і наявної літератури. Щоправда, на нашу думку, для висвітлення періоду українських

визвольних змагань першої половини ХХ ст. варто було використати більше матеріалів зі щоденників, мемуарів та листування того часу, зокрема Дмитра Вітовського, Степана Віграновича, Василя Галяса<sup>13</sup>, Олеся Гончара<sup>14</sup>, Олександра Довженка<sup>15</sup>, Леоніда Коваленка<sup>16</sup>, Івана Мороза<sup>17</sup>, Михайла

Омеляновича-Павленка<sup>18</sup>, Олени Степанів<sup>19</sup>, Мирона Тарнавського<sup>20</sup> та ін.

Загалом пропоноване дослідження буде надзвичайно цікавим для широкого кола читачів, а також є надзвичайно перспективним для подальшого наукового розпрацювання.

### Примітки

<sup>1</sup> Чухліб Т. «Колективна біографія» генералітету російської імперії українського походження. *Українська біографістика*. 2013. Вип. 10. С. 61–77.

<sup>2</sup> Адамович С. Шлях боротьби упівця Ореста-Методія Дичковського (1930–2009 рр.). *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2017. Чис. 29–30. С. 112–115.

<sup>3</sup> Боян-Гладка С., Костишин І. Образ українського воїна в традиційно-побутовій культурі українців ХХ–ХХІ ст. *Věda a perspektivy*. 2024. 2 (33). С. 362–375.

<sup>4</sup> Великочий В. Галицька армія (1918–1919 рр.). *Актуальні проблеми української історіографії. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. Ужгород : Говерла, 2008. С. 209–217.

<sup>5</sup> Денисенко Г. Воєнна історія України в контексті дослідження і збереження культурної спадщини. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2011. 288 с.

<sup>6</sup> Денькович І., Лозинський А. Офіцери-українці випускники вищих військових навчальних закладів Російської імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи. Збірник наукових праць*. Львів, 2017. Вип. 5. С. 105–110.

<sup>7</sup> Задорожна А. В. Образ українського військового: визначення поняття та його основні складові. *Цифровізація науки та сучасні тренди її розвитку: матеріали ІV Міжнародної наукової студентської конференції, 5 травня 2023 р. : тези доповідей*. Вінниця, 2023. С. 171–173.

<sup>8</sup> Котвицька А. Образ українського воїна в свідомості молодших школярів: психосемантичний зріз. *Актуальні проблеми психічного здоров'я. Збірник наук. праць за матеріалами Всеукраїнської студентської наукової інтернет-конференції. 23 травня 2023р.* Житомир, 2023. С. 46–49.

<sup>9</sup> Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. 2-ге вид., доп. Тернопіль : Джура, 2016. 592 с.

<sup>10</sup> Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998. 488 с.

<sup>11</sup> Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Книга спогадів. Київ : Люта справа, 2018. 346 с.

<sup>12</sup> Юрова Т. Однострій українських військових формувань першої половини ХХ ст.: синтез національних мистецьких традицій та європейської практики : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. Львів, 2013. 21 с.

<sup>13</sup> Галяс В. Т. Щоденник, 1933–1946 / упоряд. О. В. Галяс, Р. В. Краєва. Одеса, 2019. 317 с.

<sup>14</sup> Гончар О. Щоденники : у 3 т. / упоряд., підгот. текстів, іл. матеріалу та передм. В. Гончар. Київ : Веселка, 2002–2004. Т. 1 : 1943–1967. 455 с. : іл.

<sup>15</sup> Довженко О. П. Щоденникові записи 1939–1956 рр. / упоряд. А. П. Краснящих. Харків : Фоліо, 2013. 879 с.

<sup>16</sup> Коваленко Л. «Ми – люди майбутнього, ми – не минулі»: статті, рецензії, щоденники, спогади, поезії, листи / упоряд. Н. А. Калениченко, О. Б. Поліщук ; вступ. слово М. Г. Жулинського. Дніпродзержинськ, 2008. 512 с. : іл.

<sup>17</sup> Мороз І. А. Велика війна і армія очима пересічного лейтенанта: щоденник «Ваньки взводного». Севастополь ; Днепропетровск, 2012. 319 с.

<sup>18</sup> Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920) / упоряд. М. Ковальчук. Київ : Темпора, 2007. 608 с. : іл.

<sup>19</sup> Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси / упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. Львів : Піраміда, 2009. 632 с.

<sup>20</sup> Тарнавський М. Спогади. Львів : Червона калина, 2008. 168 с.

Отримано / Received 17.02.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 11.02.2025